

ELBESZÉLŐI HANG ÉS IDENTITÁS
A BOLDOGULT ÚRFIKOROMBAN CÍMŰ REGÉNYBEN

Krúdy regénypoétikája több olyan jellegzetességet mutat, melyek a klasszikus modernség hagyományos elbeszélismódokat megújító törekvéseivel hozhatók összefüggésbe. Ezek között olyan meghatározó vonásokat említhetünk, mint a cselekmény kauzális összefüggéseinek erőteljes fellazítása, a történet visszaszorulása, sőt eltűnése, a metonimikus kapcsolatokat felváltó metaforikus szövegkohézió, az időkezelés linearitásának felbontása, a történettel szemben az elbeszéltség hangsúlyozása stb. Bár a Krúdy-regények poétikai innovációja nem annyira következetes, mint például Prousté vagy Virginia Woolfé, s gyakran a modernség előtti próza elbeszélismódjaival is szoros összefüggést mutat, az említett jelenségek alapján mégis inkább Krúdy epikájának újszerűsége tekinthető dominánsnak. Ugyanakkor feltűnő, hogy a Krúdy-szövegek mennyire gyakran hagyatkoznak az omnipotens elbeszélői pozíció hagyományára, s látszólag milyen kevésbé mutatnak hajlandóságot a regényszöveg e kitüntetett szólamának relativizálására. A narrációnak¹ ez a realizmus poétikájában uralkodóvá vált jellegzetessége a szövegek értelmezési lehetőségeire döntő befolyást látszik gyakorolni, ugyanis az önidentikus elbeszélői hang a maga erősen meghatározott, rögzítettségre törekvő narrátori nézőpontjával leszűkít(het)i az olvasói jelentéstulajdonítás lehetőségeit. Azaz a szövegvilág interpretációját a mindentudó elbeszélő mint a szöveg birtokosa, mint a szöveg fölé emelt tekintély határozottan egy adott irányba igyekszik elmozdítani, s egyben számot tart arra is, hogy az olvasóval szemben ugyancsak fenntartsa autoritását. A jelentésképzést meghatározó karaktere miatt tehát a mindentudó elbeszélői pozíció fenntartása vagy elbizonytalanítása a regényszövegek poétikájának és értelmezhetőségének kiemelten fontos kérdése. Ennek megfelelően azt tapasztaljuk, hogy a klasszikus modernség jelentős alkotói többnyire igyekeztek eltávolodni az omnipotens elbeszélő által meghatározott narrációtól. E törekvésnek sok változata ismert: ilyen például a Henry James által bevezetett szereplői nézőpontból megszólaló tudatregény, vagy a harmadik személyű elbeszélői hang nézőpont nélkülsége, mely a szólam koordinátori szerepként való értelmezése révén való-

¹ A narráció, elbeszélés, történet fogalmakat a Genette által definiált értelemben használjuk. Vö. Gerard GENETTE, *Az elbeszélő diskurzus = Az irodalom elméletei*, I, szerk. THOMKA Beáta, Pécs, 1996, 61–63.

sul meg – utóbbira a *Mrs. Dalloway* lehet közkeletű példa –, ilyen a tudatfolyam alkalmazása, vagy a mindentudó elbeszélői hangra vonatkoztatott ironia, melynek többek között a *József és testvére*iben lehetünk tanúi – hogy csak néhány közismert példát említsünk. Ebbe az összefüggésbe helyezve Krúdy epikáját, még inkább kitűnik, hogy a Krúdy-regények milyen kevésbé aknázzák ki az elbeszélői hang autoritása megbontásának ezeket a lehetőségeit. A szereplői elbeszélés a mintegy nyolcvan regényből alig néhányban foglalja el az elsődleges elbeszélő pozícióját. (Ugyanakkor az árnyaltabb megközelítés érdekében fontos megjegyezni, hogy a szereplők másodlagos elbeszélőként való felléptetése, a Krúdy-recepcióban gyakran említett úgynevezett áriák – ha kevésbé látványosan is, mintegy korlátozott érvénnyel – finoman mégis kikezdi az omnipotens elbeszélő tekintélyét. A hosszabb szereplői elbeszélések ugyanis már önmagukban is alkalmasak arra, hogy a megszólalás idejére felfüggeszék a narrátor elbeszélői jelenlétét. Az elbeszélők számának megszorodása elindíthat egy olyan folyamatot, melynek eredményeként a befogadó az elsődleges elbeszélőt egyre inkább az elbeszélők egyikeként, s nem az elbeszélőként tartja számon. Nem arról van szó, hogy az omnipotens elbeszélő elveszítené kivételes státusát, amely a többi elbeszélő fölé emeli, hanem arról, hogy a sok elbeszélő jelenléte folytonosan annak lehetőségére emlékeztet, hogy mindez másként is elbeszélhető lenne. Folytonosan ébren tartja azt a belátást, hogy a mindenkori elbeszélés személyhez kötött, s így természetéből következik az alternatív elbeszélések lehetősége. Hogy ebből az olvasói emlékezetbe idézett lehetőségből mi válik valóra, nyilván attól függ, hogy a szereplői elbeszélések mennyire függetlenednek a följük rendelt narratori hangtól, nézőpontjuk, horizontjuk, beszédmódjuk mennyiben képes azzal szemben alternatívaként működni. De ha nem élnek a függetlenedés látványos lehetőségeivel, pusztán létük miatt már akkor is gyengébb ilyen esetben az omnipotens elbeszélő pozíciója, mint egy másodlagos elbeszélőket nem ismerő narratívában.) Persze az elsődleges vagy kizárólagos elbeszélővé emelt szereplői hang sem feltétlenül aknázza ki a szereplői elbeszélés nyújtotta lehetőségeket, hiszen ha nem reflektál helyzetére, viselkedhet akár mindentudóként is.² Az egyes szám első személyű elbeszélést megvalósító Krúdy-regények (például *Az uitárs*) sem élnek következetesen a mindentudó

2 A mindentudó narrátor által meghatározott harmadik személyű elbeszélés és az ön-narráció lehetséges párhuzamait jelzi Dorrit COHN is *Áttetsző tudatok* című művében (= *Az irodalom elméletei*, II, szerk. THOMKA Beáta, Pécs, 1996, 103–115). A disszonáns ön-narráció fogalma alatt olyan elbeszélésmódot ért, amelyet a tapasztaló és az elbeszélő én távolsága jellemez. Az elbeszélő én itt „egy világos gondolkodású narrátor, aki visszafordul tudatlan, összezavart, csalódott múltbeli énjéhez.” *Uo.*, 107. A két én között létrejött különbség „megfelel annak a távolságnak, mely a harmadik személyű regények narrátorát és főszereplőjét választja szét.” *Uo.*, 104. A „megvilágosodott” önelbeszélő narrátort tehát a mindentudó pozíció jellemzi. (A bemutatott

elbeszélői hang megbontásának ilyen alkalmával.³ Ez a jelenség különösen akkor válik szembetűnővé, ha Füst Milán olyan regényeivel vetjük őket össze, mint a *Nevetők* vagy *A feleségem története*.

(Egy rövid kitérő erejéig érdemes szót ejteni arról is, hogy számos Krúdy-szövegben megfigyelhető a megszólaló hang identitásának sajátos meghatározatlansága, narrátor és szereplő közötti lebegtetése. Az ilyen szöveghelyek olvasásakor nem dönthető el egyértelműen, hogy a megszólalás a regénynek mely szólamához kapcsolható. A *Mit látott Vak Béla Szerelemben és Bánatban* című regényben például a címszereplő hangja és az elbeszélő szövege gyakran nem választható el egymástól, különösen a második rész egyes szakaszaiban erősödik fel ez a tendencia.⁴ De itt említhető a Szindbád-novellákból is jól ismert elbeszélés-poétikai eljárás is, amelynek lényege, hogy az elhangzó szöveget – melyet az olvasó elsőként elbeszélői megszólalásként értékel – a következő bekezdés egy hátravetett idéző mondat tal szereplői monológga minősíti át.⁵ Ebben az esetben a későbbi szövegrészlet

narrációs jelenség létében egyetértünk Cohn elemzésével, megközelítésének fő irányvaival azonban nem tudunk azonosulni. Értelmezésében ugyanis e típus mellett az ön-narrációknak csupán egyetlen domináns változatát különbözteti meg, az egybehangzó ön-narrációt, melyben az elbeszélő és a tapasztaló én távolsága lényegében megszűnik, az elbeszélő én újra hatása alá kerül az egykori történéseknek, és semmivel sem tud többet, semmit sem lát világosabban, mint egykori énje. Az a lehetőség fel sem merül Cohn tanulmányában, hogy az elbeszélő én nem jobban, hanem másként látja az egykor történeteket, mivel mindenkori jelenbeli és retrospektív (ön)értelmezése szükségképpen temporális jellegű. Cohn a két meghatározó elbeszélőszerep mellett csupán egy kevésbé jelentősnek tekintett harmadikat említi, amelyet az önmagát becsapó elbeszélő kategóriájával jelöl. Ennek a narrációnak fő jellemvonása, hogy az elbeszélő félreérti egykori önmagát. *Uo.*, 122. Mint látható, a cohni megközelítés a tudás és az ismeret által meghatározott diszkurzusban mozog, s távol áll tőle a megértést középpontba helyező hermeneutikai álláspont. Ezért szükségszerű, hogy a jobban tudni s nem a másként tudni, másként érteni gondolata felől közelít az ön-narráció problémájához. A mi Krúdy-olvasatunk szempontjából azonban éppen az a narráció nyer jelentőséget, amely az időben egymásra következő önértelmezések természetes különbözőségét hangsúlyozza, belátva, hogy az értelmezés az értelmező mindenkori situációja által meghatározott, s az értelmező szubjektum nem fogható fel szubsztanciális, változatlan lényegű létezőként.)

3 Az is nagyon jellemzőnek tekinthető, hogy az ilyen, nagyrészt első személyű elbeszélésre épülő szövegek szinte kivétel nélkül megőrzik a keretes elbeszélés konvenciójának valamely jelzészzerű elemét.

4 A hang meghatározatlan identitását itt nem az úgynevezett lírai elbeszélésmód kontextusában értelmezzük, melynek problematikusságára egyébként Dobos István meggyőzően mutatott rá. Vö. DOBOS István, *Alaktan és értelmezéstörténet*, Debrecen, 1995, 106–125. Nem a szereplővel azonosuló elbeszélői modalitás jeleként tekintjük tehát, nem egy értelemadó szubsztanciális szubjektum kivetüléseként olvassuk, hanem éppen ellenkezőleg, az identitás rögzíthetőségét kétségessé tevő eljárásként közelítjük meg.

5 Például *Pénzzel járják a búcsút*. Egyébként nemcsak a novellákban, hanem a regényekben is előfordul ennek alkalmazása. A *Napraforgó IX.* fejezetét indító elmélkedés a narrátor szövegének tűnik, utólag azonban Pistolihoz kapcsolja a megszólalást az elbeszélő. A *vörös postakocsiban* is csupán utólag értesülünk arról, hogy az Alvinczit bemutató történések elbeszélője Rezeda Kázmér volt, nem pedig a narrátor.

ugyan a megszólaló hangot egyértelműen a szereplőhöz kapcsolja, ugyanakkor ez a gesztus mégsem törli el teljesen a narrátorhoz kötöttség emlékét.) Mint az már az eddig mondottakból is kitűnt, Krúdy prózája – jóllehet őrizi a mindentudó elbeszélői szerep számos jellegzetes elemét – rejtettebb utakon mégis kikezdi annak feltétlen tekintélyét. A zárójelben említett példák mellé állítható az elbeszélői megbízhatatlanság gyakori jelensége, melyet az újabb recepció is nemegyszer konstatált.⁶ Az alábbiakban az elbeszélői tekintély, a szövegvilág fölé emelt elbeszélői státus megingatásának két újabb, eddig még nem tárgyalt lehetőségét vizsgáljuk meg a *Boldogult úrfikoromban* szövegében. Az a sajátos mozgás, melyben az említett jelenség megvalósul, úgy írható le, hogy egyes szereplők elbeszélői – sőt akár íróinak nevezhető – pozíció felé mozdulnak el, miközben a narratori hang úgy veszíti el kitüntettségét, hogy modalitása révén besorolódik a szereplői megszólalások közé, valamint – s ez a leginkább újszerű a többi Krúdy-regényhez képest – észrevétlenül betagozódik az éppen elbeszélte történet olyan egyéb, utólagos elbeszélőinek sorába, akikről a regény szövege lépten-nyomon megemlékezik.

Előrevetített állításaink kibontását a szereplői státus megemelésénél kezdve Kacs Kovics úr alakjáról kell néhány szót ejtenünk.⁷ Már az is figyelmet érdemel, hogy a regény felütésének kiemelt szöveghelyét az elbeszélő szinte teljesen átengedi ennek az alaknak, aki később a vendégfogadóbeli események ideje alatt látószólag egészen háttérbe szorul, jelentéktelenné válik. (Ez is része annak az ironikus játéknak, amely abban az ellentétes mozgásban ragadható meg, hogy miközben a szöveg szinte a történet írójának rangjára emeli a szereplőt, ugyanakkor minden lehetséges módon igyekszik – legalábbis a regény legterjedelmesebb, középső szakaszában – ezt az elmozdulást éppen ellenkező irányú jelenségként beállítani s a szereplői státusban bekövetkezett változást leplezni.) A regény első két oldalát tehát a narrátor gyakorlatilag teljesen átadja Kacs Kovics úrnak, aki hosszas monológban emlékezik meg a Ferenc József uralma alatti rendről. Az elbeszélői

6 Vö. PÁL Marianna, *Evelin tükre = Válogatások a modernitásra*, szerk. GINTLI Tibor, Bp., 2001, 41–72, illetve a legfrissebb *Boldogult úrfikoromban-értelmezés*: FRIED István, *Boldogult úrfikor mint allegorikus téridő*, Irodalomtörténet, 2001, 359–381.

7 A szereplő kvázi-íróvá előlépésének szerepét eddig többnyire Pista úr vonatkozásában vették fel, legutóbb SEPEGHY Boldizsár tért ki erre a kérdésre („Félig tréfásan, félig komoly hangsúllyal.” *Az ironia alakzatai Krúdy Gyula Boldogult úrfikoromban című regényében*, Literatura, 1999, 102). E megközelítés lehetséges voltát nem vitatva, eredményeit elismerve mégis inkább Kacs Kovics úr alakját állítanánk ilyen irányú vizsgálódásunk középpontjába. Kacs Kovics szerepét azért is jellegzetesebbnek érezzük, mert kvázi-írói státusa nemcsak a regény középső részében, hanem az egész szövegben érvényesül. Másrészt a mindentudó elbeszélői szerepkörhöz hasonlóan némiképp kívül áll a regényvilágon, mintegy felette áll a történéseknek. Nem vonódik be olyan mértékben az eseményekbe, mint az Elnök, s arra sem találunk példát, hogy kínos meglepetés érné, vagy számára előre nem látható fordulat következne be, ami Pista úrról nem mondható el (Plac esete, a borbély viselkedése).

hang csupán egyetlen mondat erejéig kap szót, amikor bevezeti Kacs Kovics úr monológját: „Egy középkorú úriember így szólt a Duna-parton: [...]” Ez a megoldás az egyik korábban említett poétikai jelenség inverziójaként is interpretálható: ott a szereplői szöveget érzékelték az olvasó időlegesen elbeszélői hangként, itt a bevezető mondat által jelzett státusú, azonosított szereplői monológ közelít finoman a regényszöveg erős szövegmeghatározóként értett narrátori hanghoz, amit a szövegkezdetnek hagyományosan tulajdonított tekintély alapoz meg.

Azonban Kacs Kovics úr szereplői státusának felemelése leginkább a cselekmény szervezésében mutatkozik meg. A regény vége felől olvasva ilyen mozzanatok látszik az első fejezetnek az a részlete, melyben Podolini Lajost arról kérdezi, hogy valójában milyen viszony van közte és Vilmosi Vilma között.⁸ A *Végszó* ismeretében arra lehet következtetni, hogy a házasság lehetőségét Kacs Kovics úr már a szövegnek ezen a pontján mérlegeli. Ezt az értelmezési lehetőséget követve Podolini és Vilma vendéglőbeli meghívása akár „próbatételként” is olvasható, amely azt hivatott eldönteni, hogy alkalmasak-e a fogadás és fogadós szerepének betöltésére. Ha ez így van, akkor a regénynek ezen a korai pontján Kacs Kovics úrnak a majdani eseményekre vonatkozóan olyan előzetes tudás tulajdonítható, amely kiemeli alakját a többi szereplő közül, s a történet megalkotójának, szerzőjének pozíciója felé mozdítja el. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy Kacs Kovics ezzel olyan eseményeknek ismerőjeként áll az olvasó elé, amelyeket a mindentudónak tetsző elbeszélői hang – persze nem minden irónia nélkül – rendkívülinek és hihetetlennek minősít. A vendéglősi szerepkörre való alkalmasságot vizsgáló próbatétel ugyanis feltételezi annak előzetes tudását, hogy Vájsz és neje éppen a vendéglő átadását tervezik. Az elbeszélő által hihetetlen fordulatként bevezetett táncjelenet, melyben a vendéglős és neje is táncrea perdül, Kacs Kovics számára tehát nem lehet meglepetés. Azaz a regénynek ezen a pontján a szereplő többet tud, mint amennyit az elbeszélő tudni látszik, aki ezekről a jövőbeli eseményekről nem árul el s nem is anticipál semmit. Ebbe az értelmezési sorba illeszthető egyebek között Kacs Kovics úr válasza Vilmosi Vilma szavaira, melyekkel „azt indítványozta, hogy vegyék át a kocsmárosságot a fentebb említett Vájsz úrtól, ha netán az unná magát”. Az ekkor elhangzó kijelentés a „próbatétel” reflektálásaként is értelmezhető: „Más itt a bökkenő [...] Nem lehet akárki vendéglős a »Bécs városá«-ban.”⁹ Kacs Kovics tehát a vendéglőben a podolini szuplikánsok alkal-

8 Az alábbiakban a következő szövegkiadásra hivatkozom: KRÚDY Gyula, *Etel király kincse. Regények (Valakit elvisz az ördög, Boldogult úrfikoromban, Etel király kincse, Purgatórium)*, szerk. BARTA András, Bp., 1981; i. h. 121.

9 *Uo.*, 131–132.

masságát vizsgálja. Ezt az értelmezést támogatja az a szöveghely is, amely Podolini evés előtti viselkedését és Kacskovics úr reakcióját beszéli el: „[Podolini Lajos] keresztülnézett a villa fokán, ám Vilma kisasszonyt választotta ki látványosságul, megfelelően csóválta a fejét, mikor a késpenge fekete foltokat hagyott a fehér asztalkendőn, a tányér repedéseiben kitartóan kereste azt a hajszálat, amely ott alattomban elrejtőzött, s ugyanezt a műveletet végezte el Vilma kisasszony felszerelésével is, *amire Kacskovics úr önkéntelenül, csendes mélabúval megcsóválta a fejét.*”¹⁰ (Kiemelés tőlem – G. T.) Kacskovics lemondó gesztusa Podolini alkalmatlanságának lehetőségével hozható összefüggésbe, hiszen olyan vendégként viselkedik, aki nem sokat törődik az étkezés Krúdy-szövegekben megszokott szertartásszerűségével. Ezzel szemben lelkesen kiált fel, amikor Vilma kisasszony azzal az ötlettel áll elő, hogy az elfogyasztott étel receptjét elkéri a vendéglősnétől.¹¹ Kacskovics úr „mindenhatósága” más vonatkozásokban is megnyilvánul. A vendéglős és Pista úr asztaltársasága között zajló rituális veszekedés „legkiélezettebb” pillanatában, amikor a saját csapolás jogának kivívása után az elnök azzal a „képtelen” követeléssel áll elő, hogy a kenyérből is maguk szeljenek, a kétségbe esett Vájsz Kacskovicsra pillant, majd annak beleegyező bólintása után megnyugodva teljesíti Pista úr kérését.¹² Ugyancsak Kacskovics úr többi szereplőtől elütő, hihetetlen regényvilágbeli képességeit mutatja, hogy előkeríti azokat a legendás butéliákat, melyeknek eltűnését a szereplők közül többen a világ megromlásának mitikus pillanataként beszélik el. (Teljesítménye annál is figyelemre méltóbb, mert a regény befogadója a butéliák nevezetes történetét úgy is olvashatja, mint merő legendát, amelynek tehát semmiféle referenciális vonatkozása nincs. A butéliák megjelenése ezt az olvasói megközelítést nem feltétlenül érvényteleníti, ha annál a befogadói stratégiánál maradunk, amelyet korábban körvonalaztunk, melynek tehát legfontosabb jellemzője az elbeszélő lefokozódásának és a szereplői státus megeme-

10 Uo., 134.

11 Uo., 135.

12 Uo., 143. Kacskovics úr mindenható szerepére a szöveg fordulatot kiélező, rejtélyeskedő, „regényes” modalitása még inkább ráerősít: „Ám könnyes, elkényszeredett tekintete ekkor találkozott Kacskovics úr nyugodt, bátorító, megértő tekintetével – mint ahogy a keresztre feszített vértanúnak jólesik a részvét. *Kacskovics úr valamely titokzatos okból, alig észrevehetőleg biccentett fejével, Vájsz úr, mintha lídércnyomástól szabadult volna meg: visszatérőben lévő nyugalommal így szólt az öregpincérhez: – Vigye oda a nagyságos úrnak az egész kenyeret és hagyja ott az asztalán.*” (Kiemelés tőlem – G. T.) A szenvedései között Krisztus megjelenő arcában vigaszt találó szent a keresztény ikonográfia toposza. Olvasatunk erre való utalásként érti a kiemelt részletet. A látomásában megnyugvó szent figuratív megjelenítése akár Krisztus alakját is rávetítheti Kacskovicsra, akinek mindenhatósága így egy ironikus ráértéses, zeugmaszerű hasonlatban is megnyilvánul. A mindenhatóvá válni látszó szereplő ilyen módon látványosan közeledik az omnipotens elbeszélő státusához.

lésének ellentétes mozgása. Innen nézve ugyanis a butéliák megjelenése nem a múlt egy részletének visszatéréseként válik jelentéssé, hanem a lehetetlenre képes szereplőnek az elbeszél világ törvényeit átrendező, szuverén módon alakító képessége – ironikus – bizonyóságaként, amely a hagyományos omnipotens elbeszélőhöz teszi hasonlóvá.)

Az olvasatunkban kiemelt ellentétes irányú mozgás másik kérdéskörére rátérve vizsgáljuk most meg az elbeszélői autoritást csökkentő, lefokozó poétikai elemeket. Elsőként arra a jelenségre térünk ki, amely a múltidézés ironikus modalitása kapcsán válik megközelíthetővé. A másodlagos elbeszélői pozícióban megszólaló szereplők nosztalgikus múltidézéséhez erőteljes ironikus indexeket kapcsol az elbeszélői szólam. Az elégikus hangoltságú szereplői megszólalások olyan eseményeket neveznek meg a romlás okaiként, mint a már említett butéliák esete, a félcilinder viselésének elterjedése vagy a császárszakáll hétköznapivá váló divatja,¹³ mely mintegy örökre eltörölte a hétköznapi halandók és a rendkívüli emberek közötti különbséget. Az egyes emlékezések révén maga a múltidéző, nosztalgikus beszéd válik irónia tárgyává, melynek explicit elbeszélői minősítésére is találunk példát.¹⁴ Ugyanakkor ez az irónia tárgyává tett, elégikusba játszó modalitású, önmagát történetírói hitelességűnek tekintő beszéd nem csupán a szereplők sajátja. A regény szövege tartalmaz olyan részletet is, melyben a narrátor üt meg ilyen karakterű hangot: „(Volt egy időszak Pest éjjéli életében, amikor az ilyen könyvcsoomaggal érkezett vendégeket az éjjéli órában a pincérek »doktor úrnak« szóltatták, a legkényelmesebb asztalokat kínálták nekik, amelyeket egyébként disznóságig lerészegedett bácskai náboboknak tartogattak, tintát és tollat tettek az asztalra, megelégedtek annyival, hogy a vendég csak feketekávéval rendelt, amelynek árát nem várták pontosan a fogyasztás után, a kávé mésziről köszönt, mert tisztelője volt ő is a tudománynak, költészetnek, kultúrának. Egy-egy Ady Endrét, Bányai Elemért sejtene még akkor is a könyves vendégekben, amikor a nevezettek már régen halottak, és életrajuk közkézen forog: hol és mikor, mely bormérőhelyen fordultak meg.)” Az egykori irodalmi élet, illetve ennek ká-

13 *Uo.*, 189.

14 Az egyik leggyakrabban idézett szöveghely: „– Ha »boldogult úrfikorom«-ra gondolok (mint-ha ez a kifejezés e társaságban a magyar történelem a legszebb lapjait jelentené, amely lapokra aranybetűvel van felírva mindazoknak a neve, akik ebben a korban szerencsések voltak élni), ha »boldogult úrfikorom«-ra gondolok – ismételte az elnök némi merengő hangrezgéssel –, emlékeimben azt kell látnom, hogy a legszebb volt az élet, amikor karcsú, hétdecis butéliákból, körülbelül egy decit tartalmazó sima, egyszerű poharaból iddogáltuk borainkat.” *Uo.*, 162.

véhazi-kocsmai közege több Krúdy-regény narratívájában felbukkan.¹⁵ A múltidézés a citált szöveghelyen nem vagy alig kap ironikus felhangot, s inkább csak a pincérek túlságos buzgalmát érinti némi elnéző humor, de az írók és az irodalom általános megbecsültségének elbeszélése mindettől érintetlen marad. Az elbeszélői hang ezen a ponton ugyancsak történetírói hitelre tart igényt – akárcsak a Magyarország romlásáról szóló szereplői monológok –, s állításait referenciális igazságokként igyekszik elfogadtatni. (A szakasz zárójelbe helyezését értelmezhetjük annak jeleként is, hogy az elbeszélő – mintegy megszakítva az eddigi narrátori szólam folytonosságát – mintha fölfüggesztené a fiktív regényvilág elbeszélését, s a hipotetikus szerző pozíciójához közelítve nem a regényvilágról, hanem a történeti „valóságról” tenne kijelentéseket. Ha ezt a feltételezést el is fogadjuk, ez még nem jelenti azt, hogy az elbeszélői tekintély lefokozásáról mondtak érvénytelenné váltak. Az elbeszélői hang tekintélyét az itt jelentkező „szerzői” színezete nem erősíti meg, hitelét nem állítja helyre. Pusztán az történik, hogy a mindentudó elbeszélő pozíciójából megszólaló hang itt radikálisabban mutatja meg azt a másutt is érvényesülő törekvését, hogy önmagát a hipotetikus szerzőhöz – melyet valamennyi regényszólam összegeként értelmezünk – minden regénybeli szólamnál közelebb helyezze el. A zárójeles közbevetés tehát, ha meg is szakítja a regényvilág elbeszélését, valójában csak az onnipotens elbeszélői szólam szövegbeli dominancia-igényét fejezi ki radikális formában. Nem a szerző szól tehát ki az alakon keresztül, hanem a mindentudó szerepre igényt formáló elbeszélő ölt szerzői (ál)arcot.)

Meglehet, a narráció igyekezne a múltidézés elégikus moduszával szembeni iróniát kizárólag a szereplői beszédre lokalizálni, ugyanakkor ennek megvalósítása nem áll hatalmában. A befogadó érzékeli a szereplői monológok és az elbeszélői szólam között mutatkozó azonosságokat, s ezért lehetősége van olvasatában az ironikus indexálást ez utóbbira ugyancsak kiterjeszteni, még abban az esetben is, ha a narrátori szólamnak tulajdonítható törekvés ezzel ellentétes. A szöveg egészét ugyanis az önmagát mindentudóként értelmező elbeszélő sem képes birtokolni, mivel az kisiklik minden uralmi szándék alól. A vázolt megközelítésben az elbeszélő beíródik az általa elbeszélte szereplők sorába, s emlékezésének megbízhatóságát ugyanolyan kételyek érinthetik, mint az iróniával (is) illetett szereplőkét. Egy a mondottakkal összefüggésbe hozható jelenségre Fried István alapos értelmezésének a regénycím birtokos személyjelét körüljáró gondolatmenete már fölhívta a

¹⁵ Legnagyobb teret talán a *Hét Bagolyban* kap, de például a *Vörös postakocsiban*, az *Ál-Petőfi*-ben is többször feltűnik.

figyelmet.¹⁶ A személyjel elbeszélőre és szereplőkre egyaránt vonatkoztatható jelentése ugyanis szintén eltörölni látszik az elbeszélő kiemelt státusát.

Végül az olvasatunkban alapvető jellegzetességként kiemelt ellentétes irányú mozgás legsajátosabb összetevőjéhez érkező fordítsuk figyelmünket az utólagos – a szövegben gyakran majdaniként említett – elbeszélések állandósult narrátori idézésére.¹⁷ A regény időszerkezetét vizsgálva ugyanis egy sajátos időréteg tűnik az olvasó szemébe. Most nem az elbeszélő idő széttörődezettségének, illetve indázásának jelenségére gondolunk, mely úgy jön létre, hogy az elbeszélés egymásra következő kitérői az elbeszélő idő újabb és újabb rétegeit nyitják meg, hanem arról a – nem csak Krúdy prózájában – szokatlan jelenségről, hogy az elbeszélés ideje és az elbeszélő idő(k) közé a történet más elbeszéléseinek ideje iktatódik. Azaz az elbeszélő rendre megemlíti az események olyan utóidejű elbeszéléseit, melyek saját elbeszéléseinek jelenét megelőzték, s melyek ismeretének a narrátor birtokában van. Ez a poétikai eljárás már pusztán előfordulásának gyakorisága miatt is feltűnő. Az idézett kiadásban 165 oldal terjedelmű regényszövegben mintegy 18 alkalommal¹⁸ fordul elő ilyen utalás az elbeszélői szólam szövegében. S ez a szám még tovább növekszik, ha az elbeszélő történet szereplőinek utólagos elbeszéléseire tett utalásokat is ide számítjuk, egy-egy alkalommal ugyanis Pista úr és Vájsz is feltűnik ilyen utólagos elbeszélői szerepkörben.¹⁹ Első megközelítésben talán a narrátor autoritását látszik megerősíteni ez a megoldás, hiszen az utólagos elbeszélések ismerőjének helyzetében mutatja, akinek mindentudása így nem csupán az elbeszélő világra, hanem annak utólagos elbeszéléseire is kiterjed. Ráadásul a narrátori hang nemegyszer gúnyos vagy ironikus célzást tesz az elbeszélés jelenét megelőző elbeszélésekre, többnyire megbízhatatlanságukat jelezve, ami szintén a hiteles történetmondó pozíciójába látszik őt helyezni. A későbbi elbeszélések ilyen

16 FRIED, I. m., 363.

17 Az említett jelenségre Kompolthy Zsigmond és Fried István is felhívja a figyelmet. Kompolthy a későbbi elbeszéléseket a szereplők egymással vetélkedő monológjainak párhuzamaként fogja föl, mely utóbbi versengés a saját történet elfogadtatásáért s ezáltal az élettörténet érvényességének bizonyításáért folyik. Vö. KOMPOLTHY Zsigmond, *A rejtőzködő főmű*, Életünk, 1986/2., 165–166. Ez a megközelítés tehát az idézett utóidejű elbeszéléseket is a szerep–valódi személyiség problémakörébe utalja. Fried István részint a legendává válás folyamatának részeként, részint a jelenben megosztott elbeszélői funkció jövőbeli kiterjesztéseként értékeli a jelenséget. Vö. FRIED, I. m., 374. A recepcióból leginkább ez utóbbi megállapítás áll közel ahhoz szemléletmódhoz, mely alább következő fejtegetéseinket jellemzi.

18 A következő szöveghelyekre utalunk: KRÚDY, I. m., 158, 161, 178, 187, 188, 189, 200, 212, 214, 216, 218, 221, 235, 238, 248, 257, 258, 263.

19 *Uo.*, 216 és 219.

leértékelésének egyik jellegzetes példája így hangzik: „(De hiszen éppen azért vagyunk itt, hogy [...] szigorúan ítélkezessünk az évek múlva keletkezett legendák felett, amelyeket Hermin vagy Alisz kisasszony mesélget azoknak a Király utcai és környékbeli hölgyeknek, akik régi kalapjaikat hordták, hogy azokat divatosná formálja Hermin vagy Alisz. [...])”²⁰ Az elbeszélő vagy az idézetben is szereplő legenda,²¹ vagy a hasonlóan csodás elemekre épülő mese műfaj (illetve a szó származéka(i) említésével,²² valamint a két műfaj jellegzetes szereplőinek,²³ cselekményeinek²⁴ felidézésével vitatja el a többi elbeszélőtől az autentikus elbeszélés lehetőségét. Ugyanakkor a mindentudó elbeszélő és az általa hivatkozott elbeszélők közötti viszony az eltávolítás látványos gesztusai ellenére ennél mégis összetettebbnek tűnik. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az irónia elszabadul a szövegben és a magát minden elbeszélőtől megkülönböztetni igyekvő narrátori hang ellen fordul. (Persze nem lehetetlen, hogy az iróniának ilyen áttételes narrátorra vonatkoztatása egyáltalán nem e hangnak tulajdonítható intenció ellenére történik.) A fent citált szöveghellyel több vonatkozásban egybecsengő szakaszban már számos erre utaló mozzanatot találunk: „(Természetes, hogy utólag, évek múltán a hagyományokból, mesemondásokból és más léha, könnyűszerű teendőkből éledgélő emberek különböző megjegyzéseket fűztek az eseményekhez, amelyek ezen a napon a »Bécs városá«-hoz címzett vendégfogadóban történtek. Minden vendéglőnek vannak legendái: a legtöbb fogadóban befalazott emberek, utasok, lókupecek, kereskedők hallgatónak, de a vendégek hazugságaiba bele nem szólhatnak. Tehát mi se sokat törődjünk azzal, hogy mit beszélt erről a farsang végi, böjt előtti napról évek múltán a fekete, kemény öklű szíjgyártó, aki társaságával vasárnaponként idejárt sörözni, és jókedvében még a pádimentumot is megdöngette, hogy a régi vendégek után tudakozódjon. Mi csak maradjunk az egyszerű tényeknél, amelyek egymás után következnek.)” Első olvasásra a narrátor idézett kommentárja saját omnipotens szerepét látszik megerősíteni. Erre utal a hazugság vs. ténytyszerűség fogalompárja, mely az elbeszélések elhatároló érték-mérőjének tűnik. Ugyanakkor a sajátos egzisztenciákat leíró első mondat nem csupán a felsorolásban és az azt követő életképszerű jelenetben szereplő alakok összefoglaló jellemzéseként olvasható, hanem egy sajátos írói szerep körülírása-

20 *Uo.*, 200.

21 *Uo.*, 235.

22 *Uo.*, 188, 212, 258.

23 *Uo.*, 221, 248.

24 *Uo.*, 218.

ként is.²⁵ A művész-szerep szövegbe hívásától pedig már csupán egy lépés a jellemzés elbeszélőre vonatkoztatása. Az ironia tehát ebben az esetben is az elbeszélő ellen fordul, aki – bár önmagát elhatárolni látszik az általa megbízhatatlanként beállított, megidézett elbeszélőktől – magát is gyanúba keveri. Ugyanez állítható annak a részletnek a kapcsán is, amelyben a narrátor azzal vonja kétségbe az elbeszélések autentikusságát, hogy az elbeszélők motivációira világít rá: „nők és férfiak, akik a jelen szenvedései elől a múlt idők képzelt örömein vigasztalódnak.”²⁶ A részletben a nosztalgikus beszédmód okainak megjelölésével a későbbi elbeszélők tudatát is átvilágítani képes mindentudó autoritásként állítja be magát az elbeszélő, ugyanakkor elhatároló gesztusa nem lehet igazán eredményes, mert – mint azt korábban láttuk – maga is beíródott a nosztalgikus szereplői elbeszélők közé, s ezzel egyben az ironikusan kezelt későbbi elbeszélők közé is. (Ezen a tényen nem változtat az sem, hogy az asztaltársaság fölbomlásának eseményeit elbeszélve, a szereplők otthoni világának rövid jelzésekor az elbeszélő mintegy „leleplező akcióba” kezd, eltávolítva saját szólamát a vendéglőbeli eseményeket és alakokat legendaként elbeszélő későbbi emlékezőktől. Az elbeszélői autoritás megingása ugyanis nem tehető utólagosan meg nem történtté. Másrészt az elszakadásnak ez a kísérlete azért sem vezethet eredményre, mert a megidézett elbeszélők sem mindenütt szólalnak meg a nosztalgikus múltidézés hangján, és beszédmódjuk, illetve hangjuk modalitása sem válik el mindenütt élesen a narrátor szólamától, azaz a mindentudó elbeszélő és a megidézett elbeszélők között a távolítás és közeledés kettős játéka érvényesül. A megidézett elbeszélések nem legendás, nem nosztalgikus modalitású változatára az alábbi részlet is példát szolgáltat, mely az asztaltársaság szétszéledése után is az ülve maradó Pista úrra vonatkozik: „(Mint következő években a mesemondók megállapították: az elnök ez alkalommal nem bírta felkelni székéről, olyan mértékben tört ki rajta a részegség.)”²⁷ Az idézet abból a szempontból is figyelemre méltó, hogy a megidézett elbeszélőkre vonatkoztatott ironia gyakran éppen a mese, mesemondás, mesemondó szavakhoz kapcsolva bontakozott ki. Pista úr állapotának meglehetősen hitelesnek ható jellemzése ezért az idézett szöveghelyen megfordítja az ironia irányát, s a mesemondói minősítés gesztusa lesz tárgya. Tehát az elbeszélő és az általa megidézett elbeszélők eltávolításának elve,

25 A mesemondás egyfajta írószerepként való értelmezése kapcsán nem érdektelen megemlíteni, hogy Krúdy *Szent Margit* című művének alcíméül a mesemondás „műfajmegjelölést” választotta. (KRÚDY Gyula, *Szent Margit: mesemondás*, kiad. SZÖRÉNYI László, Bp., 1996.) Ebből is kitűnik, hogy a Krúdy-életmű szövegei között nem egy olyan található, amely a mesemondást érvényes elbeszélésmódként reflektálja. (Ennek alátámasztására néhány műcím a húszas évek prózájából: *Mese Petőfiről*, *Mesemondások Jókai Mórról*, *Mesemondó ház*.)

26 KRÚDY, I. m., 221.

27 Uo., 257.

illetve az ennek alapjául szolgáló szempont törlődik el a szövegnek ezen a pontján. Meglehet, nem az egész szövegre kiterjeszhető érvénnyel, de annyi mégis megállapítható, hogy az elválasztás gesztusa ebben a vonatkozásban sem érvényesül következetesen.

A mindentudó elbeszélő beszédmódja és a megidézett elbeszélések tónusa olykor nagyon közeli, egymásba játszó regisztereket szólaltat meg: „Az elnök darab ideig úgy ült helyén, mintha megszólalni se tudna... (»Mintha hirtelen befelé nőtt volna a bajsza azoktól a lélegzetvételektől, amelyekkel önmagát szabályozta«, mondták évek múlva a »Bécs városá«-hoz címzett vendéglőben a megfeketedett és megnémult madárkalitka alatt, amikor a kalitkából senki sem válaszolt az ismerkedésekre [...])”²⁸ (Pedig a beszédmód karaktere ugyancsak azok között az elhatároló jegyek között szerepel, melyeket az elbeszélő saját előadása és a többi elbeszélés választóvonalaként jelöl meg. Az alábbi részlet a beszédmód különbségeit azzal jelzi, hogy a megidézett elbeszélések bombasztikus előadasmódját teszi ironia tárgyává, amit az idézőjel még inkább hangsúlyoz: „Csak Burg kapitány ült nyugodtan a helyén; ő katonatiszt létére nem tudta megérteni, hogy miféle sérelmet követett el a borbély, amikor ama végzetes szavakat kimondta [»arcába vágta a társaságnak«, mint később, évek múlva emlegették].”)”²⁹ A szólamok és regiszterek összemosódásának jellegzetessége még határozottabban érvényesül az alábbi szakaszban: „Az Andrássy úti trafikos némi szünetet tartott előadásában, de miután meggyőződött arról, hogy »Palkonyainé őnagyságához« már nem lesz »szerencséje«, mégiscsak folytatta előadását (holott ennyit abban az időben sem beszélhetett, amikor Vázsonyi Vilmos volt a polgármester Pesten, és minden utcasarkon népgyűlést lehetett tartani, mondták évek múlva a »Bécs városá«-hoz címzett vendégfogadó vendégei.)”³⁰ A citált részletben azért kerül még közelebb az elbeszélői hang és a megidézett elbeszélések szólama, mint a fenti idézetben, mert míg ott az idézőjel a regiszterek azonossága mellett is jelezte, hogy nem az elbeszélői hang szólal meg, addig itt az idézőjel is hiányzik. Az olvasó ezért nem eleve úgy olvassa a szöveget, mint idézetet, hanem akár a narrátor szövegeként, s ezt a várakozását csak az utólagosan elhangzó „idéző mondat” ismeretében kényszerül fölülvizsgálni. Ahhoz a poétikai megoldáshoz áll közel ez a jelenség, melyet a bevezetés során érintettük, s amelyet akkor a narrátor és szereplő között lebegtetett, kettős identitású hangként írtunk le. Itt is csupán utólagosan köti a narráció a beidézett elbeszélőkhöz a szövegrészletet, miközben a beszédmód hasonlóságának/azonosságának emléke az olvasóban ennek ellenére sem törlődik el.

28 Uo., 189.

29 Uo., 238.

30 Uo., 214.

Az eddig mondottakon túl az is kérdésessé teszi az elbeszélői szólam és az általa szövegbe idézett elbeszélők kompetenciájának radikális elhatárolását, hogy a legendásító modalitástól maga az elbeszélő sem mentes az elbeszélte események vonatkozásában. Az a neki tulajdonítható szándék, hogy a második hercegi társaságról szólván az ugyancsak tisztázatlan kilétű személyiséget mint az igazi herceget fogadtassa el,³¹ szintén a többi emlékezéshez közelíti. (Még akkor is, ha az elbeszélő e tekintetben is ellentmondásokba bonyolódik, vagy inkább kettős játékot űz. Ugyanis – mint azt a későbbiekben látni fogjuk – a herceg valóságának állítását szintén több vonatkozásban elbizonytalanítja, nem beszélve arról, hogy az események rendkívüli fordulatának hihetetlen voltát – például a táncjelenet elbeszélésekor – is önironikusan reflektálja.)³²

A beidézett elbeszélésekről szóló fejtegetéseink összegzéseként megállapíthatjuk: a mindentudó elbeszélői szólam azon törekvése, hogy önmagát elhatárolja az általa kétes autentikusságúnak tekintett elbeszélésektől, nem vezet eredményre, sőt az idézett elbeszélések megbízhatóságának folytonos megkérdőjelezése a narratori hangot is egyre inkább hatókörébe vonja, melynek következményeként az omnipotens elbeszélő autoritása s ezzel együtt a mindentudó elbeszélői státus is meginog vagy inkább megszűnik. Csábítótnak tűnik egy olyan értelmezés, mely az elbeszélői tekintély kikezdését az elbeszélői szólam törekvésével nem teljesen ellentétes folyamatként fogja föl, még akkor sem, ha az elbeszélő a regény zárlatában arra látszik törekedni, hogy ismét mindentudóként fogadtassa el magát. Ha nem is állítható, hogy az elbeszélői hang saját mindentudását olyan radikálisan tenné ironia tárgyává, mint az a *József és testvérei* narratori szólama esetében elmondható,³³ annyit talán mégis megkockáztathatunk, hogy az identikusnak éppen nem mondható szerzői szólam egyik jellegzetes vonása a autoritás igényének és ironizálásának ellentétes mozgásában jelölhető meg.

Az elbeszélői szólamban megjelenő ellentétes narrációs eljárások tehát megkérdőjelezzik a szólam egységét. A vázolt, egymás ellenében ható tendenciák a narratori nézőpont változékonyságát jelzik, ami arra utal, hogy az elbeszélői hangnak nem tulajdonítható valamiféle állandó lényegszerűség, hanem különböző narrációs moduszok változékony halmazaként fogható fel, azaz bizonyos nyelvi megnyilvánulások állandó változásnak kitett találkozási pontja.

31 Uo., 222.

32 „Ámde a váratlan elcsendesedésben most ismét olyan dolog történt, amelyre senki sem volt elkészülve, mint általában ez a nap a meglepetések és ördöngösségek napja volt...” Uo., 247.

33 GYÖRFFY Miklós, *Thomas Mann: József és testvérei* = GY. M., *Művészek és polgárok*, Bp., 1997², 135.

A következőkben az elbeszélői autoritás fent tárgyalt elvesztésének következményeit az elbeszélő alakok identitásának vonatkozásában vizsgáljuk meg. Az identitás megképzésében, mint ismeretes, egyfelől a személyiség történetének elbeszélése, másrészt a név identitást teremtő erejének tulajdonítható nagy jelentőség. A narratív identitás kérdéseit – amely megközelítés egyébként a Krúdy-próza esetében kifejezetten termékenynek tűnik – itt nem tárgyaljuk, s figyelmünket kizárólag a nevekkal folytatott játékokra irányítjuk. Ezt a szempontot azért részesítjük előnyben, mert aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a Krúdy-művekben gyakran megfigyelhető játékos névadás éppen a *Boldogult úrfikoromban* szövegében teljedik ki leginkább.³⁴ A név és a személyiség összefüggésének Krúdy prózájában felbukkanó kérdéseit a recepció már régóta vizsgálja. A szövegek névadásának sajátosságait módszeresen elsőként Kovalovszky Miklós tárgyalta.³⁵ Ugyancsak Krúdy névadását tárgyalja J. Soltész Katalin tanulmánya,³⁶ melynek nagy érdeme, hogy ráirányította a figyelmet az olyan furcsa névadási gyakorlatra, mint például amikor nő férfi-, illetve férfi nőnevet visel Krúdy szövegeiben – igaz, a konkrét előfordulásokat vizsgálva nemegyszer megelégszik azzal, hogy a jelenséget megmagyarázhatatlannak minősíti, s lemond a további értelmezésről. A jelenséghez a nyelvtudomány felől közelítő hivatkozott tanulmányok Kovalovszky ígéretes kezdeményezése ellenére véleményünk szerint mindeddig nem vizsgálták az irodalomtudományi megközelítés számára is megfelelően tág kontextusban név és személyiség összefüggéseinek kérdését. Ilyen tágabb kitekintésű megközelítést – éppen a *Boldogult úrfikoromban* értelmezése kapcsán – Kompolthy Zsigmond tanulmányában³⁷ olvashatunk, aki a szöveg értelmezésének egyik kulcskérdéseként

34 A nevekkal folytatott játék az első Szindbád-kötet után indul meg Krúdy műveiben. Pethő Bertalan kimutatta, hogy a *Szindbád ifjúsága* még nem mutatja azokat a névadási eljárásokat, amelyek a későbbi művekben olyan látványosan jelennek meg. Lásd PETHŐ Bertalan, *Krúdy Gyula névadása első Szindbád-kötetében*, Névtani Értesítő, 1999, 299–304.

35 KOVALOVSKY Miklós, *Krúdy és a nevek = Pais-emlékkönyv*, szerk. BÁRCZI Géza, BENKŐ Loránd, 1956, 526–533. Kezdeményező munkája számos érdekes megállapítást tartalmaz. Többek között utal arra, hogy név és személyiség között belső megfelelést tételez fel a gondolkodás, melyet ő „az ősi állapot” örökségének tart (528). Még érdekesebbek azok az észrevételei, amelyek a név Krúdynál tapasztalható identitásteremtő szerepére irányítják a figyelmet. Utal arra a jelenségre, hogy „a nők önfeledt pillanataikban gyakran régi szerelmük nevén szólítanak meg egy férfit, mintegy azonosítván őt amazzal a szerelem perceiben. [...] Minden új szerelem érzelmi közösségébe szinte új emberként lépnek be Krúdy hősei, azáltal is, hogy kedvesüktől új nevet kapnak... (528.) Másik érzékeny megjegyzése így hangzik: „Arra a ritkább esetre is látunk példát Krúdynál, hogy önmagát szüli újjá valaki a nom de guerre mintájára felvett nom d' amourban...” (528–529.)

36 J. SOLTÉSZ Katalin, *Krúdy Gyula névadása*, Magyar Nyelvőr, 1989, 452–464.

37 KOMPOLTHY, I. m., 159–170.

foglalkozik a név és személyiség összefüggéseinek problémáival. Megjegyzi, hogy a regényben szinte mindenki álnevet visel vagy olyan nevet, mely jellegtelenségével, csonkaságával hívja fel magára a figyelmet. A név furcsa működését számos regényalak kapcsán meg is vizsgálja, e téren olyan alapos gyűjtőmunkát végzett, hogy elegendő csupán eredményeire utalnunk, illetve néhány apró kiegészítést tennünk a név és alak kapcsolatának egyetemes káoszát szemléltetendő. Kompolthy meggyőzően érvel Podolini Lajos nevének tautologikus, semmitmondó volta s alakjának marionettszerű jellege mellett. Vilmosi Vilma nevében felhívja a figyelmet a töisméltésre, s a név maszkszerű funkciójára. Ehhez annyit fűznénk hozzá, hogy a mi megközelítésünk nem annyira az álarc- és az inkognitószerűség nézőpontja felől közelít a problémához, hanem inkább az alakok identitásának radikálisabban értett kérdésessége felől. Ezért Podolini Lajos mozgásában sem annyira a bábszerűséget látjuk, hanem a mozgáskoordináció hiányait, a végtagok önállósuló életét a centrált személyiség megbontásának jeleként olvassuk.³⁸ Az önidentikus szubjektum ilyen elbizonytalanítását látjuk Vilmosi Vilma alakjában is, aki egy név férfi és női változatát egyszerre viseli. Erre a nemekkel folytatott játékra a regény azzal is ráerősít, hogy Vilma olyan „merényt” hajt végre a regény első fejezetének egyik jelenetében, amely a kalandregények férfihőseinek alakját idézi. (A zajló Dunán való átkelést akár a *Kárpáthy Zoltán*ra tett szövegek között is utalásként is felfoghatjuk.) Öltözetének leírásában is tovább folytatódik az oszthatatlanságot megkérdőjelező tendencia, hiszen szinte három alakból tevődik össze: színész, postás, kisasszony és tanítónő.³⁹ Kompolthy a kocsmabéli alakok nevei esetében is konstatálja a név és az alak között mutatkozó diszkrpanciát, amit következetesen személyiség és szerep kettősségeként értékel. Felsorolja a töredékneveket és álneveket, melyek között megemlíti a Pista úr, Irma úr, Lorsi Emilné (szintén férfi), Jenőke, Nikodémi úr, Kriptai, Burg báró, Kesthelyi nevek estében mutatkozó névadásbeli furcsaságokat, de kitér a Szerkesztő (avagy

38 A személyiség egységének Krúdy-művekben tapasztalható megkérdőjelezésére már több értelmező felhívta a figyelmet. (Vö. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Konzervativizmus, modernség és népi mozgalom a magyar irodalomban* = Sz.-M. M., „Minta a szőnyegen.” *A műértelmezés esélyei*, Bp., 1995, 152. Sepeghy is említést tesz a szereplők elbizonytalanított identitásáról, de ezt a megkettőzött azonosságot a társasági maszkokra szűkítve értelmezi, s ennyiben inkább szerep és személyiség kettősségeként érti (SEPEGHY, *I. m.*, 96–97). Fried István tanulmánya ugyancsak említést tesz a magatartásformák rögzíthetetlenségéről és az elbizonytalanodott egzisztencia állandó bizonyossághiányáról. Vö. FRIED, *I. m.*, 369.

39 Ezt az olvasatot nem érvényteleníti, hogy az elbeszélő a regény végéhez közeledve Vilma esetében is egy erősen rövidre zárt értelmezést ajánl fel: „Csak egy utcai ruhába öltözött kis tanítónő volt, aki a kassai apácáknál végzett.” Az identitás elbeszélésének, illetve struktúrájának tekintetében ugyanis – mint ahogy arról még szót ejtünk a későbbiekben – az elbeszélő ugyanúgy kettős magatartást mutat, mint elbeszélői pozíciójának megóvása, illetve kikezdése vonatkozásában.

Polásiné Nagy Edit, Gerolsteini nagyhercegnő, Szonett Zsanett, Zlotényi Lenke, Villeroy grófnő, Bácskai gyógyszerészné, Palkonyiné), az Esperes (avagy Jobrincs), Jancsi (Vájszné), lovag Tokió és Irma úr zenész édesapja (Balatoni, Badacsonyi) alakjához kapcsolódó névjátékra is. A jelenség jelzésére természetesen ennyi is elég, nem is a példák szaporításának szándékával idéznénk néhány újabb nevet, hanem inkább abbéli meggyőződésünk alátámasztására, hogy a nevek és alakok kapcsolatában mutatkozó megzavart jelölő–jelentés viszony olyan fokúvá válik, olyan kaotikus látványt mutat, melyet nem kielégítő a valódi név–álnév, tulajdonképeni személyiség–felvett szerep ellentétpár mentén elgondolni. Olyan elbizonytalanítást tehát, amely a személyiség struktúráját érinti, s ezért kételyeket táplál a valódi arc–álarc összefüggésben történő értelmezéssel szemben. Úgy véljük, hogy a nevek világában tapasztalható elcsúszások, jelentéshalasztódások sokasága a centrált szubjektum elképzelését kezdi ki, s ezért értelmezésünk szerint a probléma leegyszerűsítő megközelítéséhez vezet Komplothy kérdése: „kik ezek az emberek valójában?” A név és a személyiség kapcsolatában mutatkozó zavar minden egyes esete abba az irányba mozdítja az olvasót, hogy ne fogadja el a név és személyiség anarchikus összefüggéstelenségét megszelídíteni igyekvő olvasatokat. Ennyiben bírnak tehát jelentőséggel a név és a személyiség egyértelmű megfeleltethetőségét kikezdő újabb példák. Ezért érdemes megemlíteni Görgei A.-t, a „az igazi Görgeyek közül”, Csáki körorvost „az igazi Csákyak, közül”⁴⁰ a beszélő nevű Löffelmannnt⁴¹ (aki nem rokona a híres pesti vendéglős Löffelmann-nak), Mattoni Henrik Erzsébet urat, Holcwart Edét, aki „nagyon távoli rokona ama Holcwart famíliának, mely itt, Pesten a »Continental« szállodát »bírja«. A hercegeként emlegetett alaknak Pádulai Antal névre szólnak iratai, míg az ál-adjutánst Esterházyként mutatják be.

Ez utóbbi két példával az értelmezésnek fontos kérdéséhez érkeztünk. A név és személyiség problémáját érintő olvasatok ugyanis véleményünk szerint nem mutattak rá kellőképpen arra az összefüggésre, mely az ismeretlen vendégek rangjának említései és a nevek között fennáll. Megítélésünk szerint a király, a herceg, az adjutáns megjelölések ebben az összefüggésben a személynevekhez hasonlóan funkcionálnak már csak azért is, mert a személy és a megnevezését szolgáló rangjelölés összefüggése ugyanúgy kétséges, mint név és személyiség kapcsolata. Az ismeretlen

40 Podolini keresztnévvel is hasonló játékot űz a szöveg: „A fiatalember [...] Podolini Lajos névre hallgatott volna, ha valaki megszólítaná. Nem Alajos, se Szent Lajos, hanem Kosuthi Lajos – mondogatta a fiatalember, ha valahol sikerült bemutatkoznia, hogy nevét emlékebe átadja.” KRÚDY, I. m., 107.

41 Plac neve is olvasható ilyen (rosszul) beszélő névként. Ő az egyetlen az asztaltársaság tagjai közül, akinek el kell hagynia a helyét, mert az elnök számúzi a söntésbe.

társaság megjelenése egy fokozásos szerkezet megvalósulásaként és kiteljesedéseként értelmezhető, melyben a szubjektum és a hozzá kapcsolt név összefüggésének zavarai betetőződnek. (A szövegegységek ilyen összekapcsolásának lehetőségét erősíti például a borbély által elbeszélte történet is, hiszen ott már feltűnik egy rangrejtve megjelenő herceg, míg maga a borbély egy arisztokrata hasonmásáról tudósít, akivel mintegy identitást cserélt.⁴² A név és személyiség egyértelmű megfeleltethetőségét bomlasztotta a Pista úrhoz kapcsolható szereplők köre esetében az egy személy–több név reláció. Ezzel paralel jelenségként értékelhető a Vájszné által bevezetett sajátos megszólítások és megnevezések rendszere, melyben a Herr Baron, a trónörökös vagy a királyfi egyformán előfordul. Ugyancsak itt említhető meg, hogy az egyszer már kiosztott címeket később visszavonja az elbeszélés, s egy másik társaság tagjainak juttatja.)

Ezen a ponton olyan momentumhoz érkeztünk, ahol ismét határozottan elválnak egymástól a fent már jelzett befogadási stratégiák megközelítésmódjai. A szerep–személyiség kettősség paradigmája mellett elkötelezett olvasat nem táplál kételyeket a második társaságban megjelenő herceg kilétével szemben. Egy ilyen értelmezés abban érdekelt, hogy végül „helyre álljon a rend”, s egyértelműen megválaszolható legyen a ki kicsoda kérdése. Az idegen vendégek második társaságában tehát az ilyen típusú megközelítés a személyiség rögzítésének lehetőségét látja, hiszen végül mégis adódik egy alak a regény szövegében, akiről ugyan nem lehet tudni pontosan, hogy ki is valójában, azaz milyen név jelöli, de azonosnak látszik (ismeretlen) önmagával. Az így megkezdett értelmezési sor ezután úgy folytatható, hogy az asztaltársaság felbomlása egyfajta lelepleződési folyamatba torkollik, melynek során helyreállítódik valamennyi szereplő identitása, kiderül, melyik az ő „igazi” neve, melyik az „igazi” önmaga. Ezzel szemben az általunk választott interpretációs lehetőség szerint a herceg herceg volta több mint kétséges. Az olvasói gyanakvást számos megfontolás indokolhatja. A hercegi vendégek első köre után a második társaság már pusztán az első csoport leleplez(őd)ése miatt is gyanússá válik. A Páduai Antal név még álnévként is olyan valószínűtlennek hat, hogy önmagában is az ironikus olvasás lehetőségét valószínűsíti. Gondolatmenetünknek ezen a pontján ismét az elbeszélői omnipotencia kérdésével szembesülünk. Egyrészt amiatt – az egyébként nagyon lényeges – megfontolás miatt, hogy az autoriter státusát elveszítő elbeszélői szólam szövegvilágra vonatkozó értelmezései már nem tűnnek olvasatunkban kiemelt helyzetű befogadási ajánlatnak. (Erre később még visszatérünk.) Másrészt

42. Az elbeszélői hang szerint Irma urat megjelenése miatt „bátran lehetett volna »Gráf von Pejácsovicsnak«, vagy »Gráf von Bombelesnek« szólítani...” KRÚDY, I. m., 201. A grófnak látszó személy tehát ebben az esetben sem gróf, ami előkészítheti a hercegeként prezentált alak herceg voltát illető olvasói kételyeket.

ha most kifejezetten azokra az elbeszélői megnyilvánulásokra összpontosítunk, melyek a második társaság, illetve a herceg identitásával hozhatók összefüggésbe, azt tapasztaljuk, hogy a megerősítésnek és elbizonytalanításnak ugyanazzal a játékkal találkozunk, mint amellyel az elbeszélő kiemelt helyzetének megerősítése és kikezdése ellentétes mozgásaiban szembesülhettünk. A herceg megjelenéséről a következő részletben értesülünk: „A herceg lépett be a kocsmába. Az igazi herceg, amint őt a világon mindenfelé elképzelték.”⁴³ Az első mondat és a második első tagmondata látszólag egyértelművé teszi, hogy ezen a szöveghelyen az elbeszélői hang a herceg önazonosságát állítja, ugyanakkor azonban a második tagmondat ironikus olvasása kézenfekvő lehetőségnek tűnik, hiszen a herceg „népmesei” vagy inkább ponyvahősszerű alakja, túlzottan is hercegi hercegsége komikusnak tűnik. Olyan a belépő alak, amilyenek azok képzelték a hercegeket, akik sohasem találkoztak még igazi herceggel.⁴⁴ Ugyanakkor a narrátor szövegének az a jellegzetessége, hogy az első társaság rangjának megjelölését rendre idézőjelek közé helyezi, míg a (második) herceg esetében nem él ezzel a megoldással, arra utal, hogy az idézőjelben rejlő hiteltelenítő, megkérdőjelező, ironizáló modalitás lehetőségéről lemond, ami úgy is interpretálható, hogy a herceg kiletét nem teszi kérdésessé. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ebben a tekintetben sem következetes az elbeszélői szöveg. Az idézett részlet utáni harmadik és negyedik bekezdésben előfordul az idézőjeles forma is,⁴⁵ bár az idézőjel nélküli kétségtelenül gyakoribb. Az elbeszélő tehát fönntartja azt a beszédhelyzetet, melyben a herceg valódiságát látszólag nem kérdőjelezi meg. Sőt a valcer-jelenet alkalmával explicit kijelentés formájában is állítja a herceg „valódi” mivoltát.⁴⁶ Úgy tűnik tehát, hogy az elbeszélői tekintély a második herceg

43 KRÚDY, *I. m.*, 222.

44 Az ironikus olvasat lehetőségét egy hasonló szöveghely még inkább kiemeli, amennyiben ott nem egy arisztokrata szereplőről, hanem egy kucséberről esik szó, s amely akár a fent idézett mondat variációjaként olvasható: „És a kucséber belépett a kocsmaján. / Teljes valóságában, amint a kucsébert a fantáziában elképzelték.” KRÚDY, *I. m.*, 240. Így azonban a herceg és a kucséber alakja egymásra olvasódik, ami a ki kicsoda probléma további elbizonytalanításával jár.

45 „Szinte természetes dolog, hogy [Dallosi] a »herceg« pesti kíséretéhez tartozott. – Nézd csak. A főtáncmester – szólalt meg a hosszabb idő óta hallgató elnök, és mutatójával a »herceg« háta mögött lépkedő Dallosi D. Adolfra, az ismert éjjeli pincérre mutatott...”

Az idézőjeles írásmód az általunk használt kiadásban az első kiadás szövegét követi. Vö. Bp., Atheneum [1930], 226. Megjegyzendő, hogy a regény valamennyi kiadása az idézőjeles írást követi az adott szöveghelyen. Néhány közismert kiadást említve példaként: Bp. [1935], Athenaeum, 266; [Bp.] [1944], 166; Buenos Aires, Magyarok Útja, 1952, 193; Bp., Szépirodalmi, 1954, 408; Bp., Szépirodalmi, 1963, 435; Kolozsvár-Napoca, Dacia, 1979, 200.

46 KRÚDY, *I. m.*, 248.

valódisága mellett kötelezi el magát. Ezzel a maga autoritását fenntartó elbeszélői magatartással szemben azonban tovább él a megosztott elbeszélői szólamnak az a regisztere is, amelyik ezt a beszédmódot folyamatosan bomlasztja, kikezdi. Ebben a vonatkozásban különösen két, egymáshoz közeli szöveghely érdemel figyelmet. A kevésbé látványosan destruktív szerepű a borbélynak kiosztott pofon elbeszélésében kap szerepet: „(És talán ez az idejében eldőrdült pofon volt az előidézője annak, hogy a »Bécs városá«-hoz címzett vendéglőben, a királyok és hercegek jelenlétében nem kezdődött nyomban olyan verekedés, amelyről évekig beszéltek volna.)” Az idézett részletben a király szó már önmagában is utal a hiteltelenítő, kétségbe vonó gesztusra, hiszen az elbeszélő ezt a rangot korábban még látszólagosan sem tulajdonította egyetlen jelenlévő úriembernek sem. A *hercegek* többes számú alak modalitása hasonlóan minősíthető, hiszen a korábban valódiként, illetve ál-hercegeként elbeszéltek alakok közötti különbségről mit sem tudva, azonos státust juttat nekik, ami a valódi herceg herceg voltát megkérdőjelező, elbizonytalanító gesztusként értelmezhető.⁴⁷ A néhány oldallal korábban olvasható szakasz még látványosabban kezdi ki az elbeszélői szólam egységét: „Ámde Dallosi [...] ekkor valamely különös meglepetéssel kedveskedett a királyoknak, hercegeknek és »a többi grófoknak«. (Pesten ez idő tájt arra az utcai kérdésre, melyet az emberek legtöbbször intéznek egymáshoz: »Hogy vagy?« – akkoriban így feleltek: »Mint a többi grófok.«” Itt a szófordulathoz illesztett anekdotikus kommentár egészen nyílt utalással teszi kétséggé az idegen társaság valamennyi tagjának kilétét. Annyi talán a mondottakból beláthatóvá vált, hogy leegyszerűsítő az olyan értelmezés, amely a vendégek utolsó körét kivenné az elbizonytalanított identitású alakok közül, s mintegy problémátlanul identikus szubjektumokként láttatná őket.

Az identitás-probléma vizsgálatakor különös figyelmet érdemel az a tény, hogy a regény zárlatában az elbeszélő – ismét latba vetve megtépzott tekintélyét – határozottan igyekszik a személyiség-szerep, illetve az ennek szinonimájaként kezelt valóság-álom séma mentén értelmezni a vendéglőbeli történéseket. Utóbbi megközelítés Vilma kisasszonnyal összefüggésben érvényesül a leghatározottabban, majd a rá vonatkozó megjegyzés – mindentudó elbeszélőhöz méltón – általános érvényű kijelentésbe torkollik.⁴⁸ A személyiség és szerep kettősségének horizont-

47 A kiemelt fordulat egy másik szöveghelyen némi fokozással ismét előfordul: „A kívánt dolgokat a népszerű lovag akkor is megkapta volna, ha a jelenlévő egy-két király helyett egy fél tucat időzött volna a »Bécs városá«-hoz címzett fogadóban.” *Uo.*, 233.

48 „Vilma kisasszony az űrben lebegett, mint egy mennyország felé közelgő lélek, és ebben a percben csak a magasba nézett, mert ugyan kinek volna kedve ilyenkor visszatekinteni a földre, a múltba? Mindenkinek van külön mennyországa, amelyet valaha valamely álmában talán láthatott is egy pillanatra. Vilma kisasszony ébrenlétében is úgy érezte, hogy azt a mennyországot látja, amely végre eljött érte, hogy most mindörökre ölébe fogadja. Mi van

jából történő értelmezés abban az ismétlésre épülő alakzatban ölt testet, melyben a jelképszerű alakká emelt Stranzski⁴⁹ kedélytelen viselkedését leíró és a társaság szétszéledését elbeszélő szakaszok váltják egymást. Utóbbiakban egyébként rendre feltűnik a vendég kocsmán kívüli életének jelzése is. Az elbeszélői szólam explicit értelmezési ajánlataival jól láthatóan esik egybe Kompolthy Zsigmond interpretációja, mely szerint a regény vége a szerepek összeomlásának folyamataként ragadható meg.⁵⁰ Kérdéses azonban, hogy a jól artikulált, elbeszélői hanghoz köthető megközelítés olyan magától értetődően sajátítandó-e el a befogadó által. Mint láttuk, a narrátor nem őrzi meg csorbíthatatlanul sem omnipotens szerepét, sem kiemelt tekintélyét a szövegben, ezért értelmezési ajánlatát pusztán egy lehetséges megközelítésként tartjuk helyesnek felfogni. Olyan megközelítésként, amely a szöveg zárlatában a jelentéstulajdonításnak a regény korábbi részeiben erőteljesen felszabadított lehetőségeit most rövidre zárni igyekszik. Úgy véljük, a korábban osztott, ellentétes regisztereket hordozó elbeszélői szólam zárlatbeli hirtelen támadt identikussága olyan széttartó szövegvilág egységes (és leegyszerűsítő) olvasatát adja, amelyet nehezen lehet autentikus megközelítésként elfogadni. A szöveg birtoklásának lehetetlenségét korábban megtapasztaló (demonstráló) elbeszélői hang egyszer csak a szöveg minden kétségen fölül álló tulajdonosaként kíván megjelenni. Ez utóbbi fordulat végrehajtására azonban véleményünk szerint már képtelen. Bármennyire is igyekszik autoritását visszaállítani, a felszabadított jelentéspotenciál ellenáll ennek a szándéknak. A névadások vonatkozásában azért olvasatunk paradigmatiszta figuraként a Szerkesztőt jelöli meg, aki a „valódi” nevükön is megszólított alakokkal ellentétben mindvégig nevei sokféleségében van jelen, s aki az igazi nevét firtató kérdésre így válaszol: „Az igazi nevemet már régen elfelejtettem, pedig három diplomát is szereztem valaha arra nézve, hogy a nevemet e hazában felejtethetlenné tegyem. Doktora vagyok az egyháznak, a technikának és a filozófiának.”⁵¹ Az egységes, önmagával azonos szubjektum ilyen fokú elbizonytalanítása után az interpretáció nem térhet vissza problé-

a mennysorságban? Dal a daltalanoknak. Látás a vakoknak. Boldogság azoknak, akik örökké szenvednek. Otthon azoknak, akik örökké bujdosnak. Hit a szerencsétlen hitetleneknek. Az Isten csókja azoknak, akiket sohasem csókolt meg senki.” *Uo.*, 249.

49 „Stranzski megitta a jókedvét mindenkinek. Ő volt a végzet embere. Ő volt a balsors, a bánat, a kiábrándulás. Okozója mindennek, ami ezután történt.” *Uo.*, 252.

50 „A regény egyik legkövetkezetesebb és káprázatos eljárása az, hogy amikor az inkognitó lelepleződik, a szereplő hanyatlásának története is mélypontjára ér. Ha az inkognitó lelepleződik – akkor a kocsmában felvett szerep is érvényét veszti. Az elnök egyszerűen megnevezi az »Esperest«, mitől az kezességűvé szelídül.” *KOMPOLTHY, I. m.*, 168.

51 KRÚDY, I. m., 196.

mamentesen a vágy és valóság, szerep és személyiség ellentétére épülő megközelítéshez. A szubjektum ilyen típusú (én–teljesülhetetlen vágyai) osztottságának egyoldalú hangsúlyozása elfedi a szubjektum egységének azokat a lényegesen radikálisabb megbontására utaló poétikai jelenségeket, melyek a decentrált szubjektum elbeszélésének kísérleteként értelmezhetők. Egy ilyen megközelítés létjogosultságát nem teszi kérdéssé az elbeszélői szólam erős interpretációs ajánlata sem. A mindentudó elbeszélő intencióival ellentétes olvasást magától értetődő lehetőségnek tartjuk olyan regények esetében is, ahol ez a pozíció a realista regényekben tapasztalható érintetlenségében szerepel, lévén az elbeszélői szólam csupán a szöveg szólamainak egyike – bármennyire is igyekszik önmagát egyedülként situálni. Még kézenfekvőbb azonban az elbeszélői tekintéllyel szembeforduló olvasat lehetősége olyan szöveg estén, ahol ez a feltétlen tekintélyt követelő státus a regény folyamán kikezdődik vagy megsemmisül. Olvasatunkban a *Boldogult úrfikoromban* ilyen szövegnek bizonyult.